

Karlík, Petr

Mikrosyntax českých deverbálních jmen

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2004, vol. 53, iss. A52, pp. [71]-81

ISBN 80-210-3419-X

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101200>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PETR KARLÍK

MIKROSINTAX ČESKÝCH DEVERBÁLNÍCH JMEN

0. Zcela triviálně a vůči jakékoli teorii neutrálně formulováno, deverbální substantiva (DS) jsou komplexní (složené) výrazy hybridní povahy, protože obsahují dva kategoriálně různé konstitutivní segmenty: verbální základ (VERB), tj. lexikální kategorii denotující prototypicky děje a stavy, a substantivní afix (SA), přidávající komplexnímu výrazu hodnotu rysu [rod] a umožňující vyjádřit hodnotu rysu [číslo] a [pád]; mohou obsahovat další segment(y). Srov. několik příkladů, ukazujících typické reprezentanty kategorie DS:

(i)	[_{VERB} HÁZ[-f[_{VA} -m/-š/-Ø...]]]	[_{VERB} HÁZ[-EN[_{SA:NEUTR} -í/-í...]]]
	[_{VERB} PI[-J[_{VA} -u/-eš/-e...]]]	[_{VERB} PI[-T[_{SA:NEUTR} -í/-í...]]]
(ii)	[_{VERB} HÁZ[-f[_{VA} -m/-š/-Ø...]]]	[_{VERB} HÁZ[-EN[_{SA:FEM} -á/-é...]]]
(iii)	[_{VERB} ZASTAV[-f[_{VA} -m/-š/-Ø...]]]	[_{VERB} ZASTÁV[-K[_{SA:FEM} -a/-y...]]]
(iv)	[_{VERB} HOL[-f[_{VA} -m/-š/-Ø...]]]	[_{VERB} HOL[-I[-č[_{SA:MASK} -Ø/-e...]]]

Na to, že takové verbo-substantivní hybridy mají statut SUBST, nikoli VERB, v č. ukazuje rozdílná mikrosyntax: dobře viditelné jsou, jak známo, třeba rozdíly ve flexivní morfologii adjunktů (1) a komplementů (2) (vedu jen příklady s (i), ostatní si lze snadno doplnit):

- (1) *elegantn-ě* [_{VERB}*házím / házet*] × *elegantn-í* [_{SUBST}*dítě*]
 **elegantn-ě / elegantn-í házení* tedy: [_{SUBST}*házení*]
- (2) [_{VERB}*házím / házet*] *flint-u* (do žita) × [_{SUBST}*hlaveň*] *flint-y*
házení *flint-u / flint-y (do žita) tedy: [_{SUBST}*házení*]

Do kategorie DS patří – viděno v teoretickém a terminologickém rámci Dokulilovy (1962) slovo tvorby – Jelínkova (1967:562) verbální substantiva na *-ní/-tí* (i), verbální substantiva na *-ná/-tá* (ii) a dějová jména v užším smyslu (iii), a Dokulilova (1962:34) jména nositele dějového vztahu (iv). V této studii nebudeme analyzovat DS typu (ii) s afixem, který sám je hybridní: jakožto kumulační morf s morfěmy typicky substantivními sdílí to, že přiděluje výrazu, s nímž se

slučuje, hodnotu rysu [rod], tj. femininum, jinak má ale stejný materiál jako pádová morfémika adjektivní:

- (ii) *skvělá kopaná, skvělé kopané ... skvělou kopanou × skvěle kopaná penalta, skvěle kopané penalty, ... skvěle kopanou penaltu skvěle kopaný roh*

Je otázka, zda z hybridní povahy DS a z rozdílné interní struktury jejich reprezentantů (i), (iii) a (iv) lze odvodit nějaké predikce o morfosyntaktických vlastnostech těchto výrazů. Nemohu diskutovat literaturu, která k zodpovězení této otázky přinesla více nebo méně robustní konstrukce, protože je jí jako písku na poušti. Musím proto jen odkázat na základní práce jak z oblasti morfologie (kde se DS často chápou jako tzv. mixed category, tj. speciální lexikální kategorie, a naše typy (i) a (iii) dokonce jako její prototypické instance), tak z oblasti syntaxe (kde se DS chápou podle toho, zda jsou derivovány ve slovníku, nebo v syntaxi, tj. zda jsou instancemi derivační morfologie, nebo flexivní morfologie), a taky z oblasti slovtvorby (kde se DS chápou podle toho, zda při jejich derivaci dochází ke změně lexikálního významu nebo/nebo i významu gramatického (slovnědruhového); viz Literaturu.

Z toho, že jeden segment DS tvoří lexikální kategorie VERB, vyplývá, že DS po VERB mohou dědit různé vlastnosti; všimnu si aspoň těchto:

- (a) DS mohou mít A(ktantový) rámec (všeobecně uznáváno, se značnou empirickou podporou)
- (b) DS mohou mít k dispozici mechanismus umožňující realizaci A (vyplývá z (a), všeobecně uznáváno, se značnou empirickou podporou)
- (c) DS mohou licencovat Subjekt (domněnka u řady generativistů, teoreticky vyplývá z Bakerovy (2003) definice VERB jako licencátoru Subjektu)
- (d) DS mohou mít rys [Asp(ekt)] (domněnka v Karlík, 2004)

1. Předpoklad (d), že lexikální kategorie VERB obsahuje rys [Asp], je v souladu s tím, že č. verbální listémy obsahují tímto rysem dovolený lexikální rys [O(mezené) T(rvání)]: perfektiva [+OT], imperfektiva [±OT].

Podporu pro přijetí (ostatně nikoli nové) domněnky, že vid je lexikálněsémantickou kategorií, dávají zvl. tato empirická fakta: (a) derivace slovesných tvarů lišících se hodnotou rysu [OT] je neparadigmatická (a u značného množství sloves idiosynkratická) a (b) rys [OT] se – jak je tomu v případě lexikálněsémantických kategorií – očekávaně manifestuje i syntakticky: jednak v tom, že lexikální jednotka *BUD-* v tvarech *BUD-u-eš* ... zviditelňuje hodnotu [±OT] u $VERB_{FINIT}$ (*budu číst × *budu přečíst*), jednak v ne/spojitelnosti $VERB_{INFINITIV}$ s fázovými slovesy, která je závislá na hodnotě rysu [OT] (*začal číst × *začal přečíst*), jednak v tom, že u $VERB$ implikujících navíc ve své sémantické struktuře rys [dosažení rezultátu] se hodnota rysu [OT] projevuje v ne/spojitelnosti s časovými určeními: *Petr psal / opisoval úkol / bledl *za hodinu × Petr napsal / opsal úkol / zbledl za hodinu aj.*

Jestliže předpoklad (d) platí, lze vyslovit hypotézu, že lexikální kategorie VERB obsahuje rysem [Asp] rovněž implikačně dovolený rys [časová koreference s X]: podoba VERB_A vyjadřuje hodnotu [+časová koreference s X], podoba VERB_B [±časová koreference s X]. Z toho vyplývá, že VERB listém v podobě VERB_A je strukturálně slučitelný jen s flexémem, který může hodnotu [+časová koreference s X] saturovat, zatímco VERB listém v podobě VERB_B je strukturálně možné sloučit s flexémem, který nemusí saturovat hodnotu [+časová koreference s X]. Tak lze z informací obsažených už ve slovníku odvodit, že z VERB derivovaná finita, přechodník současný a aktivní adj. pro současný děj (v terminologii podle Mluvnice češtiny I:321) jsou derivována z VERB_A (tj. z tzv. kmene přítentního), kdežto všechna zbývající infinita, ať už jsou derivována ve slovníku nebo v syntaxi, jsou derivována z VERB_B (tj. z tzv. kmene infinitivního, ať už nemodifikovaného, nebo modifikovaného). Podle této hypotézy musejí být gramaticky správné např. deriváty:

- z VERB_A: [ošetř-uj]-i/-eš/-e; [ošetř-uj]-Ø/-me/-te; [ošetř-uj]-e/-íc/-íce;
[ošetř-uj]-íc-í
- z VERB_{B-NEMODIF}: [ošetř-ova]-t; [ošetř-ova]-l-Ø/-a/-o; [ošetř-ova]-tel-Ø;
[ošetř-ova]-n-ý/-ál/-é; [ošetř-ova]-teln-ý/-ál/-é
- z VERB_{B-MODIF}: [ošetř-ová]-n-Ø/-a/-o; [ošetř-ová]-ní-Ø
[ošetř-ov]-n-a

Pro nás je potvrzení této hypotézy (neboť žádný podle ní vzniklý derivát není s asteriskem) důležité proto, že tato hypotéza předpovídá, že DS jsou derivována z VERB v podobě VERB_B.

2. Předpoklad (a), že (alespoň některá) DS mohou mít A-rámec zděděný po VERB, vede logicky k analýze DS z hlediska toho, jaký je mechanismus umožňující ve frázích s DS realizovat A v případě, že je DS skutečně dědí. Abychom věc nekomplikovali aspekty, které v tuto chvíli nejsou relevantní, budeme vycházet z toho, že u SUBST saturace jejich A-rámce není nutná. Základní typy DS vymezené podle mechanismu realizace A-rámce pak jsou:

2.1. DS založená na internalizaci A. Internalizace A znamená, že jeden A z A-rámce VERB je inkorporován do vnitřní struktury DS a v ní vyjádřen sufixálním segmentem. Je možné se pak ptát, zda se dá předvídat, který A je inkorporován. To, zda a v jaké syntaktické pozici je realizován nebo aspoň realizovatelný druhý A, je-li v A-rámci VERB přítomen, pak může být zdrojem informací, z nich se dá odvodit, zda tato DS dědí A-rámec VERB. Důležitým ukazovatelem zde mohou být VERB tranzitivní, protože v jejich A-rámci jsou A-1 i A-2. Data ukazují, že internalizován je vždy A-1 (srov. (3)). V Modifikované valenční teorii se – na rozdíl od mnohých prací navazujících na Chomského (1970) – předpokládá, že substantiva (relační i absolutní) jsou schopna přidělovat strukturální pád silou substantivního flexému strukturální pozici za podmínky její adjazence a že v č. je tento strukturální pád realizován morfologickým genitivem. U DS derivovaných z VERB tranzitivních je tedy tato genitivní syntaktická pozice první přístupná pro realizaci zbývajících A, tedy A-2:

- (3) VERB_{TRANZIT}
 VERB_A OŠETŘUJ-
 VERB_B OŠETŘOVA- [VERB_B OŠETŘOVA [A-1-tel [SA:MASK ŽIV,-Ø]]] — [A-2NP_{gen}]
ošetřovatel babičky (= kdo ošetřuje babičku, ≠ kdo je ošetřován babičkou)

Internalizace A-1 způsobuje nemožnost přidělení této A-role nějaké NP v nějaké syntaktické pozici (protože by bylo porušeno Θ-kritérium). Proto:

(4) *ošetřovatel* A-2*babičky* × *štěkot* A-1*psů*

(5) **ošetřovatel babičky Petrem* × *ošetřování babičky Petrem*

Proto také

(6) *Petrův ošetřovatel babičky*

nemůže mít význam „Petr ošetřuje babičku“ (kdežto *Petrovo ošetřování babičky* tento význam mít může, a taky má), nýbrž jen takový význam, který vylučuje, že fráze *Petrovo* je A-1, tj. např. Posesiv.

Je-li správné zobecnění dat poskytovaných tranzitivními VERB, že v analyzovaných DS je internalizován vždy A-1, pak by mechanismus internalizace měl fungovat jen u DS derivovaných z intranzitivních neergativ, nikoli z ergativ (protože ta A-1 nemají). Zdá se, že to platí, srov. (7) a (8):

(7) VERB_{NEERGAT}
 VERB_A CESTUJ-
 VERB_B CESTOVA- [VERB_B CESTOVA [A-1-tel [SA:MASK ŽIV-Ø]]]
myslitel, truchlitel, badatel, slídič, pátrač, letec, plavec...

(8) VERB_{ERGAT}
 VERB_A ZKOLABUJ-
 VERB_B ZKOLABOV- *[VERB_B ZKOLABOV [A-1-ač [SA:MASK ŽIV-Ø]]]
hnít > Ø, vyniká-t > Ø, blednout > Ø, váhat > Ø, opozdit se > Ø

Na mechanismu internalizace A je založena derivace DS, které **denotují jeden z A** přítomných v A-rámci VERB tvořícího segment tohoto komplexního výrazu. V literatuře panuje shoda, že tato DS vznikají podle pravidel derivační morfologie, tedy už ve slovníku. Tam jsou pravidla definující interní strukturu těchto substantiv jako *potenciálních slov* jazyka, tj. tato pravidla jsou schopna analyzovat existující slova češtiny a tvořit slova nová. Při takové slovtvorné derivaci/analýze platí, jak známo, princip kompozicionality, tj. pravidla postihují prediktabilní změny lexikálněsémantické struktury.

V češtině je, jak ukazuje materiál, který jsem měl k dispozici, strukturálně možné internalizovat pouze A-1. Ve slovtvorbě se mluví o nomina agentis, protože agens je zřejmě prototypická role A-1, u nás o činitelských jménech, asi ze stejných důvodů:

(9) *učitel* („kdo učí“), *lovec*, *plátce...*

Ve slovníku je dále kartotéka DS jakožto *uzuálních/reálných slov* (listémů), která se odlišují od potenciálních slov tím, že při užívání v komunikaci mohou být zasažena lexikalizací, při níž dochází k dalším, tentokrát už samozřejmě neprediktabilním změnám strukturálního významu slovtvorného. Takové DS existuje jako jazyková jednotka a nemusí být pro každý případ užití pomocí pra-

videl derivační morfologie znovu a znovu z elementů skládáno (na rozdíl od vět a komplexních slov derivovaných pravidly flexivní morfologie). Listém DS typu nomen agentis obsahuje tedy informaci o derivačním morfu, tak i o významu, protože jde o idiosynkratické vlastnosti, z žádného jiného principu ve slovníku ani nikde jinde neodvoditelné. Srov. např. lexikalizaci v rámci činitelských jmen:

(10) *léčitel* ≠ „kdo léčí“, *nýbrž* = „kdo léčí jinak než podle akademických metod, např. psychotronických“

Dále srov. DS tvořená pravidly derivační morfologie, ale jako reálná slova neexistující: buď existuje slovo se stejným lexikálním významem tvořené jinak (a), nebo takové slovo neexistuje:

(11a) *tancova-č / *taneč-ník*, *krada-č / *zlo-děj*, *vraždi-č / *vrah*

(11b) *učitel* – *naučitel × *osvoboditel* – *osvobozovatel*

Jako idiosynkratická vlastnost DS do slovníku s největší pravděpodobností patří i to, zda jejich význam jako reálných slov odpovídá jejich strukturálnímu významu (internalizace A-1) (i), nebo zda denotují **sémantické satelity**, které normálně netvoří A-rámec. Jde zvl. o slovo tvornou kategorii jmen nástrojů (ii), protože sémanticky A-1 a instrument spojuje to, že oba vykonávají děj (syntakticky se to manifestuje např. tak, že A-1 i instrument jsou jakožto adjunkt realizovány NP_{instr} (*psaný Petrem* – *psaný perem*).

(12) *spáč* (i) × *rýč* (ii)

strašidlo (i) × *struhadlo* (ii)

nosič (i) i (ii)

O tom, že jména nástrojů neinternalizují A, svědčí kontrast

(13) *tulák* (i) × *padák* (ii)

Interpretace DS *padák* jako (ii) je vynucena tím, že jako nomen agentis by jeho derivace měla být zakázána, neboť jeho segmentem je VERB_{ERGAT} (viz výše).

Jestliže je mechanismus internalizace A strukturálně zakázán, protože A, který má být internalizován, není A-1, obchází se takový zákaz tzv. *derivačním mezikrokem*. Ukážu to na dvou případech: (a) Víme už, že od VERB_{ERGATV} se nomina agentis nemohou derivovat, protože v jejich A-rámci není A-1. Tento strukturální zákaz lze obejít mezikrokem: realizovat z VERB_{ERGATV} strukturálně povolenou derivaci adjektiva, a takto generované deverbální ADJ je už přístupné k derivaci jmen nositele vlastnosti:

(14) *šilh-at* > *šilha-v-ý/-á...* > *šilhav-ec* („kdo šilhá“) nebo *opozd-> opozdi-l-ý > opozdil-ec*

(b) Od VERB nelze v č. na základě mechanismu internalizace A derivovat nomina patientis, protože patiens je sémantická role prototypicky asociovaná s A-2. Tento zákaz jde obejít opět mezikrokem: realizovat z VERB_{TRANZIT} strukturálně povolenou derivaci adjektiva (proto z VERB_a), které segmentem *-n-/t-* absorbuje A-1, a tak morfématicky startuje syntaktické změny označované jako pasivní diateze (Karlík, v tisku). Takto generované deverbální ADJ s dostupným A-2 je opět už přístupné vůči derivaci jmen nositele vlastnosti segmentem *-ec-*:

(15) *vysl-at* > *vyslá-n-Ø/-a ...* > *vyslan-ec, zajatec, štvanec, kříženec*

Tato slova jsou pojmenováním nositele vlastnosti, ale na rozdíl od *slep-ec* jde o nositele vlastnosti získatelné jako objekt zasažený dějem. Ojedinele mohou v lexikonu tato nepravá nomina patientis vytvářet s nomina agentis opozitní dvojici (typu konverzního jako *učitel – žák*): *zaměstnavatel – zaměstnanec, dělitel – dělenec*.

2.2. DS založená na internalizaci adjunktů se sémantickým rysem [místo], asociovaným s dějem denotovaným VERB. Internalizace adjunktů znamená, že žádný z A v A-rámci VERBA není inkorporován do vnitřní struktury DS a v ní vyjádřen sufixálním segmentem, a je proto možné se ptát, jak se implikované A realizují. Provést analýzu těchto DS označovaných taky jako nomina loci v této studii z mnoha důvodů nelze. Co lze, je naznačit, co by taková analýza ukázala. Zdá se, že morf *-iště* (derivující nomina loci denotující otevřené prostory) je jediným, kterým se tvoří nomina loci jako potenciální slova od VERB (i) intranzitivních i (ii) tranzitivních, s výraznou preferencí VERB nedokonavých. Genitivní syntaktická pozice vytvářená silou substantivního flexému DS je tedy v případech (i) přístupná právě pro jediný A, ať už je to A-1 u neergativ, nebo A-2 u ergativ (16), v případě (ii) pro jeden ze dvou A, přičemž je preferována interpretace A-2 jako interního, a tedy „slovesu bližšího“ A (17):

(16) *pracoviště lékařů, rodiště Karla Čapka, korviště Titaniku, zimoviště cirkusu, bydliště Noama Chomského, dějiště tragédie, parkoviště autobusu..., brouzdaliště*

(17) *popraviště Jánošíka, překladiště drog, naleziště diamantů, cvičiště vojáků..., koupaliště*

Že Θ -role, kterou interpretujeme u NP_{gen} , není VERB segmentem DS této NP přidělována, nýbrž se jen vyrozumívá jako jedno z možných čtení NP_{gen} na základě znalosti A-rámce VERB, ukazují (18) a (18a):

(18) *tábořiště skautů*

(18a) *loviště ryb*

(18) nutně znamená „místo, kde táboří (obvykle) skauti“, nýbrž může stejně tak dobře znamenat „místo, kde se (obvykle) táboří, které patří skautům“ apod. Podobně (18a) nemusí znamenat „místo, kde (obvykle) (někdo) loví ryby“, nýbrž třeba „místo, kde (obvykle) ryby loví (něco)“ apod.

(19) pak ukazuje, že u DS derivovaných z VERB_{TRANSIT}, je-li NP_{gen} interpretována jako A-2, není možné vyjádřit A-1 ani v pozici POS (a) ani v pozici adjunktů (b):

(19) (a) **dobrodruhovo naleziště diamantů*

(b) **naleziště diamantů dobrodruhem*

Morf *-na* tvoří nomina loci (denotující uzavřené prostory) jakožto potenciální slova od VERB_{TRANZIT} (20), zřídka od VERB_{INTRANZIT} (20a):

(20) *výkrmna prasat, opravna televizorů, směnárna valut, vyšetřovna pacientů, spalovna odpadu, stáčírna vína*

(20a) *čekárna, odpočívárna, plovárna*

O tom, že ani nomina loci nepřidělují theta role, svědčí data v (21):

(21) *studovna doktorandů, studovna prvotisků*

To je studovna doktorandů, ale ani jeden doktorand tam dosud nestudoval

2.3. DS založená na realizaci A. Realizace A z A-rámce VERB tvořícího segment DS znamená, že DS má k dispozici mechanismy, které umožňují saturovat všechny A ve strukturních pozicích. Data v (22) ukazují, že ve frázích s DS (b) a (c) jsou A realizovány velmi podobně jako ve frázi s verbálním finitem (a), současně ale ukazují rozdíl mezi DS v (b) a (c):

(22) (a) *Petr chválí Marii*

(b) *Petrovo chválení Marie* (c) *Petrova chvála Marie*

(a') *Marie je chválena*

(b') *chválení Marie*

(c') *chvála Marie*

(a'') *Marie je chválena Petrem*

(b'') *chválení Marie Petrem* (c'') **chvála Marie Petrem*

DS v (b) umožňují realizaci A a denotují tutéž událost jako VERB tvořící jeho segment. Právě takovým výrazům (nazývaným v č. lingvistice verbální substantiva (SV)) bylo věnováno nejvíc pozornosti a jejich pendanty v řadě jiných jazyků jsou – jak známo – předmětem lingvistického zájmu už od Leese (1960) a zvl. Chomského (1970). U nás Veselovská (2001) a Karlík (2002) navrhli hypotézu, že VS jsou výrazy, jejichž vnitřní struktura je regulována syntaktickými pravidly a jejichž jazykové vlastnosti a chování, např. mechanismus realizace A-rámce, který VS po VERB dědí, je možné z jejich vnitřní struktury pomocí v syntaxi obecně platných principů a pravidel odvodit. O tom, že DS typu SV dědí A-rámec VERB, z něhož jsou derivovány, kdežto DS typu nomen loci nikoli, svědčí kontrast:

(23) *dobrodruhovo_{A-1} nalezení diamantů_{A-2} × *dobrodruhovo_{A-1} naleziště diamantů_{A-2}*

V Karlík (2004) jsem (doufám) dokázal, že rozdíl v realizaci A ve strukturách typu (22b) a (22b'') nelze vyložit na základě mechanismu pasivizace (22b''), k čemuž svádí podobnost (22a) s (22b) a (22a'') s (22b''), a na základě podobnosti (22b) a (22b'') s (24a) a (24b)

(24a) *Petr nechal [Marii přečíst básničku]*

(24b) *Petr nechal [básničku přečíst Marii]*

jsem se přiklonil k Babbym (1998) formulované hypotéze, že (22b'') lze derivovat na principu kauzativizace.

V Karlík (2002) jsem se pokusil srovnat chování SV a DS typu uvedeného v (22c), tj. dějových substantiv v širším smyslu (DSS), a zjistil jsem tyto rozdíly:

(a) SV se potenciálně tvoří od všech plnovýznamových VERB, kdežto DSS se od všech plnovýznamových VERB netvoří:

(25) *hrát – hraní / hra, prozkoumat – prozkoumání / průzkum × topit – topení / Ø, přistát – přistání / Ø*

(a₁) SV se ze strukturálních důvodů netvoří od VERB modálních, sponových a kauzativních:

(26) *mocť – Ø, stát se – Ø, nechat / dát (ho zavřít) – Ø, být (učitelem) / Ø*

(a₂) SV se fakticky netvoří od mnoha VERB, od nichž by se podle pravidel jejich derivace tvořit mohla a měla; často se od těchto VERB tvoří DSS:

- (27) *zbývat* – ?? *zbývání* / *zbytek, růst* – ?*rostení* / *růst, bát se* – **bání (se)* / *strach*
pršet – *pršení, ale *sněžít* – *sněžení*
- (b) SV se tvoří zcela pravidelně sufíxy *-n-í* a *-t-í*, jejichž distribuce je dána formálněmorfologickými vlastnostmi slovesa, kdežto DSS se tvoří nepravidelně různými sufíxy (*-ň, -ba, -ot, -Ø, -ka* aj.):
- (28) *plést, stavět, prát, kupovat ... vinout, krýt ...* – *pletení, stavění, praní, kupování ... vinutí, krytí ...* × *sklízet* – *sklizeň, stavět* – *stavba, jásat* – *jasot, lovit* – *lov, procházet* – *procházka*
- (d) SV dědí vid VERB, kdežto DSS kategorii vidu nevyjadřují:
- (29) *psát* : *napsat* – *psaní* : *napsání* × *nápis* (bez rysu vidu); *opsat* : *opisovat* – *opsání* : *opisování* × *opis* (bez vidu)
- (d₁) SV jsou citlivá na tzv. vidové předložky:
- (30) *během opravování* / *opravení × *během opravy*
- (d₂) Dokonavá SV mohou vyžadovat – jako VERB – obligátní realizaci A-2:
- (31) *při psaní si zpíval* × *po *napsání / napsání dopisu si zpíval*
- (e) SV mohou podobně jako slovesa vyjádřit iterativitu, DSS nikoli:
- (32) *hrát / hrávat* – *hraní / hrávání* × *hra* (bez rysu [+/- iterativnost])
- (f) SV mohou podobně jako VERB vyjádřit různé aktionsarty, DSS jen v omezeném rozsahu:
- (33) *číst* > *dočíst, dočítat / přečíst, přečítat / pročíst, pročitat ...* – *čtení* > *dočtení, dočítání, přečtení / přečítání, pročtení / pročítání ...* × *četba* > **dočetba / *přečetba / *pročetba*;
- (34) *přiletět* → *přiletění / přšlet, odlet* → *odletění / odlet*
- (g) Všechna SV mohou být negována, zatímco DSS jen velmi zřídka (stranou nechám frazémy typu *Četba, nečetba (jdeme do kina)*):
- (35) *nedodání* × *nedodávka, nehraní* × ?*nehra, nečtení* – × *nečetba
- (h) SV mohou být reflexivní, kdežto DSS nikoli:
- (36) *mytí se, hraní se, stýskání si (tady nepomůže)* × **hra se, *stesk si*
- (j) Od SV nelze tvořit adjektivní deriváty, od DSS ano:
- (37) *stavění* – Ø × *stavba* – *stavební*; *sázení* – Ø × *sázka* – *sázkový, operování* – Ø × *operace* – *operační*

Tyto kontrasty vedou k hypotéze, že DSS jsou výrazy, jejichž vnitřní struktura na rozdíl od SV syntaktickými pravidly regulována není, tj. že jsou to slova vznikající pravidly derivační morfologie stejně jako nomina agentis a nomina loci ve slovníku. V souhlase s touto předpovědí je i to, že vzhledem k tomu, že derivace je ukončena už ve slovníku, nelze v procesu začleňování DSS do komplexnější syntaktické struktury měnit hodnoty konstituující lexikální rysy lexému, tj. vid, aktionsart apod., a že u nich podobně jako u jiných lexikálních derivátů dochází k neprediktabilním změnám významovým: DSS mohou, jak se dávno ví, denotovat stejné kategorie jako DS založená na internalizaci, tj. výsledek činnosti (*kresba, vrt, nápis, pozdrav ...*), místo (*přechod, zatáčka, výčep ...*), prostředek (*koupel, sprcha, clona ...*).

Celá věc je ovšem komplikována tím, že ve vlivné literatuře se shodně tvrdí, že dějová jména tvoří jiné dvě třídy. Abney (1987) je označuje process nominals (PN) a result nominals (RN), Grimshaw(ová) (1991) podobně. Ani v české lingvistice tato dichotomie není neznámá: běžně se totiž rozlišují dějová substantiva, která denotují „událost“ (odpovídají PN), a dějová substantiva denotující „objekt“ (odpovídají RN). Problém je v tom, že podle naší analýzy by SV měla být PN, zatímco DSS by měla být RN. V (38), (39) jsou ovšem příklady, které jsou v rozporu s touto předpovědí, protože naznačují možnost, že obě kategorie dějových substantiv, SV i DSS, mohou být PN i RN:

(38) *(dal se do) psaní_{PN} × psaní_{RN} (dostala od milence)*

(39) *(dal se do) hry_{PN} × (hokej a fotbal jsou oblíbené) hry_{RN}*

Čeština by pak patřila k těm jazykům, u nichž se rozdíl mezi PN a RN – na rozdíl např. od turečtiny, jak uvádí Abney (1987:51) – nemanifestuje ve (viditelné) vnitřní struktuře dějových jmen. Lingvisté proto hledají viditelné vlastnosti jiné, jimiž se obě kategorie v různých jazycích liší. Sám Abney (s. 117) uvádí pro angl. tyto vlastnosti:

(a) PN nemají plurál

(a) **the clipping of the grass* (PN)

(b) *the clippings of the grass* (RN)

(b) PN nekookurují s demonstrativními determinátory

(a) *? that examination of the students ocured a week ago* (PN)

(b) *that examination ist twenty pages long* (RN)

(c) RN často vyžadují determinátor

(a) *examination of the students took ten hours* (PN)

(b) **examination was ten pages long* (RN)

(d) PN nekookurují s *of* NP. Adjunkt typu *of* NP má pouze význam konkrétní posese, což je nekompatibilní s událostmi:

(a) **the discovery of the vaccine's ocured at an opportune moment* (PN)

(b) *the vaccine's discovery ocured at an opportune moment* (RN)

Tato kritéria nejsou ovšem, předpokládaje tak už na základě různých strukturálních vlastností češtiny a angličtiny a soudě i na základě mých pozorování, automaticky použitelná na češtinu. V č. se rozdíl mezi PN a RN vyjevuje u SV takto:

(a) PN nemají plurál:

(40) **dvě balení_{PN} těch léků ho unavila × dvě balení_{RN} těch léků byla v ledniče*

Zdá se, že PN se coby signularia tantum chovají analogicky jako pluralia tantum, totiž kookurují s číslovkami druhovými, ne základními; shoda s predikátem potvrzuje, že mají tvar sg.:

(40a) *Dvojí balení_{PN} těch léků ho unavilo/*-a*

(b) Hodnoty vidu nastavitelné jen u PN:

(41) *po balení / zabalení_{PN} dárků × dvě balení / *zabalení_{RN} toho léku*

(c) Modifikace ADJ signalizujícími přítomnost A-1 možná jen u PN:

(42) *rychlé / úmyslné balení_{PN} těch léků ho překvapilo × *rychlé / *úmyslné balení_{RN} těch léků je vzduchotěsné*

- (d) Modifikace ADJ denotujícími vlastnosti konkrétních objektů u PN nemožná:
 (43) *modré / *papírové balení _{PN} *těch léků ho překvapilo* × *modré* / *papírové balení* _{RN} *těch léků je vzduchotěsné*
- (e) Tvoření deminutiv od PN nemožné:
 (44) *při psaní* / *psaníčku _{PN} *toho dopisu zpíval* × *psaní* / *psaníčko* _{RN} *od milenky ho potěšilo*

Tyto vlastnosti nasvědčují tomu, že i v č. existují dva typy nominalizací: PN zachovávající maximum vlastností VERBA, které tvoří jeho segment, a tedy i jeho A-rámec, a RN, u nichž při derivaci VERB, které tvoří jeho segment, ztrácí vlastnosti VERB, a tedy i jeho A-rámec, ale: jak vágně Abney říká „may have PP complements that appear to correspond to argument of the verb (s. 116). Analýzu tohoto jevu nabídnu v příštím čísle tohoto periodika.

Závěr: Moje analýza dává důvod domnívat se, že SV mají vždy statut PN a někdy i RN, kdežto DSS mají vždy statut RN. Je pak očekávatelné, že jakožto RN mohou i SV denotovat stejné kategorie jako DS založená na internalizaci a DSS, tj. zvl. výsledek činnosti (*hlášení, pohoštění, čalounění ...*), místo (*propadání, stoupání ...*), prostředek (*krmení, osvětlení, (lyžařské) vázání ...*;) aj., což jsou opět idiosynkratické vlastnosti.

LITERATURA

- ABNEY, S. P.: *The English Noun Phrase in Its Sentential Aspect*. Ph.D. diss., MIT, Cambridge, Mass. 1987.
- BABBY, L. H.: Nominalization, Passivization, and Causativization: Evidence from Russian. *Die Welt der Slaven*, 42, 1998, s. 201–251.
- BAKER, M. C.: *Lexical Categories. Verbs, Nouns, and Adjectives*. Cambridge, UK: Cambridge University Press 2003.
- DOKULIL, M.: *Tvoření slov v češtině 1*. Praha: Academia 1962.
- DOKULIL, M.: Jména činitelská. In: Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J. (eds.): *Tvoření slov v češtině 2*. Praha: Academia 1967, s. 13–124.
- GRIMSHAW, J.: *Argument Structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press 1991.
- HAZOUT, I.: Action Nominalizations and the Lexicalist Hypothesis. *Natural Language and Linguistic Theory*, 13, 1995, s. 355–404.
- HOEKSEMA, J.: Categorical Morphology and the Valency of Nouns. In: Aronoff, M. (ed.): *Morphology Now*. Albany: SUNY Press 1992, s. 83–106.
- CHOMSKY, N.: Remarks on Nominalization. In: Jacobs, R. – Rosenbaum, P. (eds.): *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham, Mass.: Ginn & Co. 1970, s. 184–221.
- JELÍNEK, M.: Jména dějová. In: Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J. (eds.): *Tvoření slov v češtině 2*. Praha: Academia 1967, s. 562–653.
- KARLÍK, P.: Ještě jednou k českým deverbálním substantivům. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština - univerzália a specifika*, 4. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 13–24.
- KARLÍK, P.: Mají dějová substantiva slovesný rod? In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština - univerzália a specifika*, 5. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, v tisku.
- LEES, R. B.: *The Grammar of English Nominalizations*. The Hague: Mouton 1960.
- Mluvnice češtiny 1*. Praha: Academia 1986.
- ROZWADOWSKA, B.: *Towards a Unified Theory of Nominalizations. External and Internal Eventualities*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1997.
- SILONI, T.: *Noun Phrases and Nominalizations: the Syntax of DPs*. Dordrecht: Kluwer 1997.
- SPENCER, A.: *Towards a Typology of „Mixed Categories“*. Ms.

VESELOVSKÁ, L.: K analýze českých deverbálních substantiv. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzálie a specifika*, 3. Brno: Masarykova univerzita 2001, s. 11–27.

DIE MIKROSYNTAX TSCHECHISCHER DEVERBALER SUBSTANTIVE

Der Verfasser versucht, die syntaktische Struktur der NP zu generieren, deren Kopf ein Typ der relationalen Nomina, nämlich ein deverbales Substantiv (Nomina actionis, Resultatsnomina, Nomina agentis, Nomina patientis, Nomina loci) ist, d.h. die Mechanismen der Argument-Realisierung zu eruieren. Den theoretischen Rahmen der Analyse stellt die von ihm entwickelte Modifizierte Valenztheorie dar, die zu den auf der starken lexikalistischen Hypothese (Di Sciullo – Williams) beruhenden Ansätzen gehört. Es wird gezeigt, dass die interne Struktur der N über ein Segment verfügt, das den strukturellen Kasus GENITIV nach rechts unter der Bedingung der Adjazenz zuweist (also ein light n wird innerhalb der NP stipuliert).

Petr Karlík
Ústav českého jazyka FF MU
Arna Nováka 1
602 00 Brno
(pkarlik@phil.muni.cz)

